

MÜSTA'RİB

neminde Medînetüzzehra'nın inşası için gerekli bazı malzemelerin temini amacıyla İstanbul ve Dimaşk'a gönderildi. Müsta'riblerin, hıristiyan topraklarına göçmelerinden sonra da İslâm kültürünün hıristiyan Latin dünyasına aktarılmasında önemli rolleri oldu. Bazıları, Başpiskopos Raimundo tarafından kurulan Toledo tercüme okulunda Arapça yazmaların Latince ve İspanyolca'ya çevrilmesinde görev aldı. Günümüzde Toledo'da evlenme, boşanma, alım satım, miras vb. konulara dair Arapça belgelerden oluşan zengin bir müsta'rib koleksiyonu bulunmaktadır. Kuzeye göç eden müsta'riblerin beraberlerinde götürdükleri Endülüslü İslâm sanatının etkisiyle X. yüzyılda en olgun halini alan bir mimari üslûp gelişmiş ve daha çok kilise ve manastırlarda (San Miguel de Escalada, San Sebrían de Mazote, San Millán de la Cogolla, Santiago de Peñalba vb.) tatbik edilen bu üslûba mozarap sanatı denilmiştir. Diğer sanat dalları arasında metal ve fildişi işçiliğiyle dinî yazmaların tezyininde uygulanan ve ilk defa Leibana Manastır'ında Beatus adlı bir rahip tarafından başlatılan minyatürçülük önde gelmektedir. Müsta'ribler kendilerine has bir âyin geleneğine sahiptiler. XI. yüzyılın sonlarından itibaren Cluny rahiplerinin zorlamasıyla terk edilen bu gelenek, XVI. yüzyılda Kardinal Cisneros'un gayretleriyle Toledo'daki bazı kiliselerde yeniden canlandırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'd-Delâi, *Tersîf u'l-aḥbâr* (nşr. Abdülazîz el-Ehvânî), Madrid 1965, s. 4-5; İsâ b. Sehl, *Veşâ'ik fi aḥkâmî kaẓâ'i ehlî'z-zimme fi'l-Endelüs* (nşr. M. Abdülvehhâb Hallâf), Kahire 1980; Himyerî, *er-Ravzû'l-mi'târ* (nşr. E. Lévi-Provençal), Kahire 1937, s. 62-63; İbnü'l-Attâr Muhammed b. Ahmed el-Ümevî, *el-Veşâ'ik ve's-sicillât* (nşr. P. Chalmeta - F. Corriente), Madrid 1983, s. 17, 240, 247-248, 315, 333, 378, 405-408; Fr. Codera y Zaidin, *Mozárabes, su condición social y política*, Lédira 1866; F. J. Simonet, *Histoire de los mozárabes de España*, Madrid 1983, I-IV; M. Gómez Moreno, *Iglesias mozárabes: Arte español de los siglos IX à XI*, Madrid 1919, I-II; A. González Palencia, *Los mozárabes de Toledo en los siglos XII y XIII*, Madrid 1926-30, I-IV; I. de las Cagigas, *Los mozárabes*, Madrid 1947-48, I-II; E. Lévi-Provençal, *Historia de la España musulmana* (trc. E. G. Gómez), Madrid 1950, V, 118-126; J. M. Pinell, *Estudios sobre liturgia mozárabe*, Toledo 1965; J. Gil, *Corpus Scriptorum Muzaraborum*, Madrid 1973, I-II; D. Millet-Gérard, *Chrétiens mozarabes et culture islamique dans l'Espagne des VIIIe-IXe siècles*, Paris 1984; R. Pastor de Togneri, *Del Islam al Cristianismo*, Barcelona 1985, s. 278-286; K. B. Wolf, *Christian Martyrs in Muslim Spain*, Cambridge 1988; a.mlf., "Muhammad as Antichrist in Ninth-Century Córdoba", *Christians, Muslims and Jews in Medieval and Early Modern Spain* (ed. M. D. Meyerson - E. D. English), Notre Dame 2000, s. 3-19; Mah-

mud Ali Mekki, "El Islam frente a las comunidades no-musulmanas", *Actas de las I Jornadas de cultura Islámica*, Madrid 1989, s. 43-49; M. la Chica Garrido, "Mozárabes y Judíos en la Alta Edad Media", a.e., s. 51-55; *Conversion and Continuity* (ed. M. Gervers - Ramzi Jibrán Bikhazi), Toronto 1990; M. de Epalza, "Mozarabs: An Emblematic Christian Minority in Islamic al-Andalus", *The Legacy of Muslim Spain* (ed. Salma Khadra Jayyusi), Leiden 1992, s. 149-170; Ubâde Kūhayle, *Târîḥu'n-naşârâ fi'l-Endelüs*, Kahire 1993; T. E. Burman, *Religious Polemic and the Intellectual History of the Mozarabs (c. 1050-1200)*, Leiden 1994; L. Torres Balbas, "Mazarbias y juderías de las ciudades Hispano-Musulmanes", *al-Andalus*, XIX, Madrid 1954, s. 172-197; Mehmet Özdemir, "Gayr-i Müslimlerin Dinî Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüslü'deki Uygulamaları", *AÜİFD*, XXXIII (1992), s. 203-238; D. Urvoy, "Les aspects symboliques du vocable Mozarabe, essai de réinterprétation", *St.I*, LXXVIII (1993), s. 117-153; P. Chalmeta, "Mozarab", *EP* (İng.), VII, 246-249.

JORGE LIROLA

MÜSTA'RİBE

(المستعربة)

Araplar'ın

iki ana kolundan

birini teşkil eden ve

Hz. İsmâil'in soyundan gelen Adnânîler'e sonradan Araplaştıkları düşüncesiyle verilen isim, mütээрibe

(bk. ADNÂN; ARAP [Tarih]).

el-MÜSTASFÂ

(المستصفى)

Gazzâlî'nin

(ö. 505/1111)

fıkıh usulüne dair eseri.

Tam adı *el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-uşûl* olup İbn Hallikân 503 (1109-10) yılında telif edildiğini kaydeder. Gazzâlî'nin, fıkıh fûrû ve usulüyle ilgili birçok kitap yazdıktan sonra tasavvuf ve ahlâka yöneldiğini ve o alanlarda da geniş eserler tasnif ettiğini, ardından tekrar ders vermeye başlaması üzerine bu eseri kaleme aldığını belirtmesi ve önceki eserlerinin büyük çoğunluğuna burada ismen atıfta bulunması da *el-Müstaşfâ'yı* hayatının sonlarına doğru telif ettiğini göstermektedir. *el-Müstaşfâ*, kelâmcıların metoduna göre yazılan fıkıh usulü kitaplarının temeli sayılan ve sonraki usul eserlerinin pek çoğuna kaynaklık etmiş olan dört kitaptan biridir (diğerleri Kâdî Abdülcebbar'ın *el-Ümed*, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed* ve İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-Burhân*'ıdır).

Gazzâlî, *el-Müstaşfâ'nın* daha önce yazdığı iki usul eserinden *Tehzîbü'l-uşûl* kadar hacimli ve *el-Menḥûl* kadar kısa olmadığını, bu kitapta hem sistematiğe hem de konunun özünün ortaya konmasına itina gösterilip birinin diğerine feda edilmediğini ifade eder. Ayrıca fıkıh usulünde fûrû-i fıkıha ait meselelere, kelâm ve dile ilgili tartışmalara gereğinden fazla yer verilmesinden şikâyet eder ve kendisinin olabildiğince bundan uzak kaldığını belirtir (*el-Müstaşfâ*, I, 5, 10). Bu anlayıştan hareketle meselâ dâilcilerin konusu olduğu gerekçesiyle hurûfû'l-meânî, cedelcilerin eklemesi olduğu gerekçesiyle illete yöneltilen itirazlar bahsine yer vermemiştir (II, 350).

el-Müstaşfâ, okuyucunun daha başlangıçta usul ilminin konularına genel bir bakış yapmasına imkân veren oldukça düzenli ve tutarlı bir sistematiğe sahiptir. Telif sebebini belirttiği önsözün ardından Gazzâlî fıkıh usulünün tanımı, diğer şer'î ilimlerle münasebeti ve fıkıh usulü konularının dört eksen etrafında toplanması hakkında özlü açıklamalar içeren bir giriş ve mantıkla ilgili bir mukaddimeye yer vermekte, bundan sonra ana bölümlere geçmektedir. Her konunun en çok ilgili olduğu başlık altında incelenmesine özen gösteren müellif fıkıh usulü konularının dört eksen etrafında toplanmasını da "semere" benzetmesinden yararlanarak izah eder. Buna göre "semere" ile hüküm, "müsmir" ile hükmün delilleri, "turuku'l-istismâr" ile hüküm çıkarma yolları ve "müstemir" ile hükmü çıkaran kişi / müctehid kastedilmektedir (bunların ayrıntılı tanıtımı için bk. GAZZÂLÎ [Fıkıhî Görüşleri]).

Eserin diğer fıkıh usulü kitaplarından ilk bakışta göze çarpan farklılığı, baş tarafında mantık ilminin özetlendiği bir mukaddimeye yer verilmiş olmasıdır. Gazzâlî, "Bunu bilmeyenin ilmine güvenilmez" dediği mantığın yalnızca fıkıh usulü için değil diğer bütün ilimler için gerekli olduğunu belirtmiştir. Özel bir bölüm tahsis etmek suretiyle mantığı fıkıh usulüne katan ilk kişi olan Gazzâlî'nin bu uygulamasına daha sonraki usulcüler fazla rağbet etmemiş, bilindiği kadarıyla sadece Hanbelî usulcüsü İbn Kudâme ile Mâlikî usulcüsü İbnü'l-Hâcib, yazdıkları fıkıh usulü eserlerine mantık ilminin konularını hulâsa ederek başlamışlardır. İbn Kudâme mantık mukaddimesi yüzünden tenkitlere mâruz kalmış, hatta *Ravzatü'n-nâzir*'ın bazı nüshalarından bu mukaddime çıkarılmıştır (Tûfî, II, 60-65). Tûfî, uzmanı olduğu halde Râzî'nin *el-Maḥşûl*'de mantık ilmine yer vermezken uzmanı olmadığı halde İbn Ku-

dâme'nin yer vermesini ilginç bulmaktadır (a.g.e., II, 63-65). Şâfiî usulcüsü İsfahânî, Fahreddin er-Râzî'nin *el-Maḥşûl*'üne yazdığı şerhin başına Gazzâlî'ye uyararak bir mantık mukaddimesi koyduğunu belirtmektedir (*el-Kâşif*, I, 125-126). Fakat *el-Kâşif*'in yayımlanan nüshasında (Beyrut 1998) sözü edilen mantık mukaddimesi yer almamaktadır. *el-Müstaşfâ*'yı özetleyen İbn Rüşd de mantık ilminin lüzumuna itiraz etmemekle birlikte bu ilmin bir fıkıh usulü eserinin içerisine dercedilmesini eleştirir (*ez-Zârûrî*, s. 37-38).

Gazzâlî, bu eserinde fıkıh usulü konularını özellikle Ehl-i sünnet zâviyesinden ve başta Mu'tezile olmak üzere diğer ekollerle karşılaştırmalı olarak en ince ayrıntılarına kadar tartışmış, tenkit ve tekliflerini ortaya koymuştur. Bu yönüyle *el-Müstaşfâ*, bir bakıma daha önceki anlayışların tartışıldığı ve irdelendiği bir eser hüviyeti taşımaktadır. Fakat müellif, görüş ayrılıklarını derinleştirmek yerine ayrılık noktalarını mümkün olduğunca kapatmaya, imkân varsa bunların arasını uzlaştırmaya ve hiç değilse tarafların görüşlerini doğru biçimde takdim etmeye çalışmıştır (I, 105, 132, 133). Meselâ istihşanın geçerli bir delil sayılmadığını açıklarken önce istihşanın ne olduğunu anlamak gerektiğini, bir şeyi anlamadan reddetmenin yanlışlığını ifade eder ve istihşan için verilen tarifleri zikrederek her biri için ayrı değerlendirme yapar. Yine Hanefiler'in farz ve vâcip ayırımlarını incelerken bu konudaki görüş ayrılığının öze ilişkin olmadığını söyler, vâcip şeklinde bir isimlendirmeye gidilmesini de, "İstılahta tartışma olmaz" diyerek mâkul karşılar. Eserde genellikle konular ana hatlarıyla ortaya konulduktan sonra, "... denirse ... deriz" şeklinde bir diyalog üslubu kullanılarak görüşlerin daha iyi anlaşılmasına ve değişik sorularla sınanmasına imkân sağlanmıştır.

Genel olarak Sünnî-Eş'arî perspektifine göre kaleme alınmış olmakla birlikte *el-Müstaşfâ*'da yer yer Eş'arî ve Şâfiî çizgisinden ayrılmalar olduğu görülmektedir. Gazzâlî'nin bazı yerlerde hocası Cüveynî'ye, Eş'arî usulcüsü Bâkılânî'ye ve mensup bulunduğu mezhebin imamı Şâfiî'ye muhalefet etmiş olması (bazı örnekler için bk. I, 174-175, 267, 271, 430; II, 60, 68, 75), onun öncelikle kendi metodolojisini ortaya koymayı düşündüğü ve bu kitabı ictihad basamaklarını tırmanmak isteyenler için kılavuz şeklinde hazırladığı izlenimini vermektedir. Bununla birlikte *el-Müstaşfâ*'nın büyük ölçüde, Bâkılânî'nin *et-Taḥrîb ve'l-irşâd*'ı ile Cüveynî'nin buna yazdığı

telhisten yararlanılarak kaleme alındığı unutulmamalıdır. Bu yönüyle *el-Müstaşfâ* Bâkılânî'nin görüşlerini barındıran bir kitap özelliği taşır. En son yazdığı usul eseri olduğundan *el-Müstaşfâ*, Gazzâlî'nin nihai görüşlerini temsil etmesi bakımından da özel bir öneme sahiptir. *el-Menḥûl* ve *Tehzîbü'l-uşûl* gibi önceki usul kitaplarında savunduğu görüşlerle buradakiler arasında bir farklılık görüldüğünde *el-Müstaşfâ*'daki görüşünün esas alınması doğru olur.

el-Müstaşfâ usul kitaplarının pek çoğunu çeşitli derecelerde etkilemiştir. VII. (XIII.) yüzyıl sonrası fıkıh usulü kitapları üzerinde önemli tesirleri olan Fahreddin er-Râzî'nin *el-Maḥşûl*'ü, dört temel usul eserinden ve özellikle *el-Mu'temed* ile *el-Müstaşfâ*'dan yararlanılarak yazılmıştır (Şehâbeddin el-Karâfî, I, 91; İsnævî, I, 10). İsnævî, *el-Maḥşûl*'ün bu iki eserin neredeyse hiç dışına çıkmadığını belirtir (*Nihâyetü's-sûl*, I, 10). Seyfeddin el-Âmidî'nin *el-İḥkâm*'ı da tertip itibariyle büyük ölçüde *el-Müstaşfâ*'dan etkilenmiştir. Önemli bir fark Gazzâlî'nin, müctehidin bir tasarrufu olarak gördüğü için müctehid bölümünde yer verdiği teâruz ve tercih konusunu Âmidî'nin ayrı bölüm halinde incelemesidir. İbn Kudâme'nin *Ravzatü'n-nâzır*'ı her ne kadar *el-Müstaşfâ* gibi dört eksen üzerine düzenlenmemişse de onun muhtasar olduğu rahatlıkla söylenebilir (Tûfî, II, 61-62). Mantık ilminde uzman olmadığı halde kitabının başına *el-Müstaşfâ*'nın başındakine benzer bir mantık mukaddimesi koymasının yanında konuların işleniş sırası ve verilen bilgilerin aynıyet derecesinde benzerliği bu ihtimali desteklemektedir. *el-Müstaşfâ* bir ders kitabı olarak tasarlanmamış olsa da ince ayrıntılara inmesi ve hacmi bir tarafa bırakılırsa tertibi ve konuları ele alış tarzı açısından öğretici özellikte olup ders kitabı olmaya elverişlidir. Nitekim bazı hocalar tarafından bu maksatla kullanıldığı belirtilmektedir (Gubrînî, s. 73).

Eserin ilk neşri Bahrülülüm el-Leknevî'nin *Fevâtihu'r-rahâmût* adlı eseriyle birlikte Bulak'ta yapılmış (I-II, 1322, 1324 [II. cildin sonundaki tarih 1325'tir]), daha sonra bu neşirden tıpkıbasımları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Muhammed Mustafa Ebü'l-Alâ (Kahire 1391/1971), Hamza b. Züheyr Hâfiz (Medine 1413/1993), İbrâhim Muhammed Ramazan (Beyrut 1994), Muhammed Yûsuf Necm (Beyrut 1995), Muhammed Süleyman el-Aşkar (Beyrut 1997) ve Muhammed Abdüsselâm eş-Şâfi (Beyrut 2000) tarafından yayımlanmıştır.

İbnü'n-Nâzır diye bilinen Ebû Ali Hüseyin b. Abdülazîz el-Fihri el-Belensî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Âmirî el-Girnâtî, Ebû Abdullah İbnü'l-Hâc el-Abderî (*el-Müstevfâ şerhu'l-Müstaşfâ*) ve Serîcâ b. Muhammed el-Malatî (*Müstaşfâ'l-uşûl fi Müstaşfâ'l-uşûl*) *el-Müstaşfâ*'yı şerhetmiştir. Sehl b. Muhammed el-Ezdi el-Girnâtî, İbnü'l-Hâc diye bilinen Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-İşbîlî esere birer hâşiye yazmıştır.

el-Müstaşfâ'nın ihtisarları da yapılmıştır. 1. İbn Rüşd el-Hafid, *ez-Zârûrî fi uşûli'l-fıkḥ* (nşr. Cemâleddin el-Alevî, Beyrut 1994). Son derece kısa olmasına rağmen Gazzâlî'ye itirazlar da içeren güzel bir özetdir. 2. Ebû Ali Hüseyin b. Atîk er-Rabaî, *Lübâbü'l-maḥşûl fi 'ilmi'l-uşûl* (nşr. Muhammed Gazâlî Ömer Câbi, Dübey 1422/2001). İbn Reşîk diye tanınan müellif, *el-Müstaşfâ*'nın önemini vurgulamakla birlikte kitabın içeriğini daha kolay anlaşılabilir ve ezberlenebilir hale getirme amacıyla böyle bir ihtisara başvurduğunu ifade etmiş, bazı noktalarda da Gazzâlî'yi eleştirmiştir. Meselâ hükmün kendisinin hükmün rükünleri arasında sayılmasına, bir şeyin parçasının o şeyin kendisiyle aynıleştirilmesi anlamına geleceği gerekçesiyle karşı çıkmış (s. 243), kıyasın bir delil olarak değil istinbat yöntemi olarak değerlendirilmesini, tahkîk'ul-menât, tenkih'ul-menât ve tahrîc'ul-menât bahsinin kıyas bahsinin başına konmasını tenkit etmiştir (s. 643). Bunlardan başka Ali b. Abdurrahman et-Tilimsânî *el-Mukteḍabü'l-eşfâ fi ihtisâri'l-Müstaşfâ*, Sührevî el-Maktûl *Muḥtaşarü'l-Müstaşfâ*, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülhak el-Ya'merî *Müstaşfâ'l-Müstaşfâ*, Ebû'l-Abbas İbnü'l-Hâc el-İşbîlî *Muḥtaşarü'l-Müstaşfâ* ve İbnü't-Tayr et-Tûnisî *Muḥtaşarü'l-Müstaşfâ* adlı çalışmalarında ve ayrıca İbn Şâs *el-Müstaşfâ*'yı ihtisar etmiştir.

Eser üzerine yapılan çalışmalardan biri de hadislerin tahrîcidir. Bu konuda İbn Arabiyye diye tanınan Osman b. Atîk el-Kaysî *el-Müstevfâ fi ref'i eḥâdişî'l-Müstaşfâ* ve Yûsuf b. Muhammed el-Beyyâsî *Tahrîcü eḥâdişî'l-Müstaşfâ* adlı eserlerini kaleme almışlardır (şerh, ihtisar ve tahrîc için bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1673; Hüseyin b. Reşîk el-Mâlikî, neşreden giriş, I, 112-114; Abdullah Muhammed el-Habeşî, III, 1669-1670).

Ahmed Zekî Mansûr Hammâd, Chicago Üniversitesi'nde *Abû Hâmid al-Ghazâlî's Juristic Doctrine in Al-Müstaşfâ min 'ilm al-uşûl: with a Translation of Volu-*

el-MÜSTASFÂ

me I of Al-Mustaşfâ min 'ilm al-uşûl adıyla bir doktora tezi (1987), Beşir Subhî Şübeyr, İmâm Muhammed b. Suûd Üniversitesi'nde *Tahrîcû eĥâdişî'l-Mustaşfâ fi'l-uşûl li'l-Ġazzâlî* ismiyle yüksek lisans tezi (1407) hazırlamıştır. *el-Mustaşfâ*, H. Yunus Apaydın tarafından Türkçeye çevrilmiştir (*el-Mustaşfa: İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, I-II, Kayseri 1994).

BİBLİYOGRAFYA :

Gazzâlî, *el-Mustaşfâ fi 'ilmi'l-uşûl*, Bulak 1324, I-II; İbn Rüşd el-Hafîd, *ez-Zarûrî fi uşûli'l-fıkh* (nşr. Cemâleddin el-Alevî), Beyrut 1994, s. 37-38; Hüseyin b. Reşîk el-Mâlikî, *Lübâbû'l-Maĥşûl fi 'ilmi'l-uşûl* (nşr. Muhammed Gazâlî Ömer Câbî), Dübey 1422/2001, neşreden giriş, I, 109-114; Şehâbeddin el-Karâfî, *Nefâ'isü'l-uşûl fi şerĥi'l-Maĥşûl* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali M. Muavvaz), Beyrut 1999, I, 91; Muhammed b. Mahmûd el-İsfahânî, *el-Kâşif 'ani'l-Maĥşûl fi 'ilmi'l-uşûl* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali M. Muavvaz), Beyrut 1419/1998, I, 125-126; Gubrî-nî, *'Unvânü'd-dirâye* (nşr. Âdil Nuveyhiz), Beyrut 1969, s. 73; Tüfî, *Şerĥu Muĥtaşari'r-Ravza* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Beyrut 1990, II, 60-65; İsnevî, *Nihâyetü's-sûl* (Muhammed b. Hasan el-Bedaşî, *Şerĥu'l-Bedaşî: Min-hâcû'l-ukûl* içinde), Beyrut 1405/1984, I, 10; İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, Beyrut 1989, s. 455; *Keşfü'z-zunun*, II, 1673; Serkîs, *Mu'cem*, I, 531; II, 1414; Abdülvehhâb İbrâhîm Ebû Süleyman, *el-Fikrû'l-uşûlî*, Cidde 1404/1984, s. 321-367; Abdullâh Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şûrûĥ ve'l-havâşî*, Ebûzabi 1425/2004, III, 1669-1670; Alemî Hamdânî Meşîş, "el-İmâm el-Ġazzâlî ve kütübühü'l-uşûliyye", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb ve'l-ülûmi'l-insâniyye bi-Fâs*, sy. 7, Dâr-ülbeyzâ 1412/1991, s. 33-62.

H. YUNUS APAYDIN

MÜSTA'SIM-BİLLÂH

(المستصم بالله)

Ebû Ahmed el-Musta'sım-Billâh
Abdullah b. el-Mansûr
el-Müstansır-Billâh el-Abbâsî
(ö. 656/1258)

Son Abbâsî halifesi
(1242-1258).

605 (1209) yılında Bağdat'ta dünyaya geldi; Müstansır-Billâh'ın büyük oğludur. Kur'an'ı ezberledikten sonra Şâfiî fıkhı ve hat sanatı öğrendi. Müeyyed et-Tûsî ve bir grup muhaddis ona hadis rivayet etme icâzeti verdi. Müsta'sım-Billâh, babasının ölümü üzerine hilâfet makamına geçtiğinde (10 Cemâziyelâhîr 640 / 5 Aralık 1242) doğudaki İslâm topraklarının büyük bir kısmını ya Moğollar'ca işgal edilmiş veya onların hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştı. Daha batıdakiler ise Bağdat dahil yine Moğollar'ın tehdidi altındaydı ve zaman

zaman gerçekleştirilen yağma akınlarına mâruz kalıyordu.

640'ta (1243) yedi yıllık bir kesintinin ardından Bağdat'tan ilk hac kafilisi yola çıkarıldı. 643'te (1245) Üstâdüddâr İbnü'l-Alkamî vezirliğe getirildi. Aynı yıl kalabalık bir Moğol birliği Bağdat yakınlarında hilâfet ordusuyla çarpıştı. 647'de (1249) Hânîkin'i vurup halkın Bağdat'a sığınmasına yol açan Moğollar Cibâl bölgesine girdi; daha sonra da Harran ve Urfa'ya yağmaladı. 653'te (1256) Altın Orda Hanı Batu Han öldü; Sertak ve Ulakçı'nın kısa saltanatlarının ardından daha önce müslüman olan Berke Han geçti ve İslâmiyet'i ülkesine hâkim kıldı.

Mengü'nün büyük Moğol hanı seçildiği kurultayda Batı İnan, Irak, Suriye, Mısır, Anadolu ve İrmîniye'yi ele geçirmekle görevlendirilen Hülâgû, 653 (1255) yılında Müsta'sım'dan İsmâîlîler'e karşı giriştiği harekâta askerî destek vermesini istedi. Halifenin durumu devlet adamlarıyla görüşmesi neticesinde bu isteğin Bağdat'ın savunmasını zayıflatılmasına yönelik bir hile olduğu kanaatine varılarak asker yerine değerli hediyeler ve bir dostluk mektubu gönderilmesi kararlaştırıldı. Hülâgû, Hemedan'a ulaştığında halifeye 9 Rebülevvel 655 (27 Mart 1257) tarihli ikinci bir mektup daha yolladı. Mektupta istediği yardımın yapılmamasına duyduğu öfkeyle Büveyhîler'e ve Selçuklular'a açık olan Bağdat kapılarının kendisine nasıl kapatılacağını soruyor ve halifeye surları yıkıp hendekleri doldurduktan sonra ülkenin yönetimini oğluna bırakarak derhal huzuruna gelmesini emrediyordu. Müsta'sım-Billâh, Hülâgû'nun bu mektubuna ve arkasından gelen aynı sertlikteki bir diğere onun henüz toy olduğunu belirten, kazandığı başarıları aldanmamasını öğütleyen, doğudan batıya bütün sultanların ve tebaalarının kendisinin kulu ve askerleri olduğunu, ordusuyla harekete geçtiği takdirde yer yüzünün sarsılacağını belirten cevaplar verdi; ondan cesaret alan adamları da Moğol elçilerine ağır hakaretlerde bulundular. Çılgına dönen Hülâgû gelen elçilere halifenin eğri bir yay gibi olduğunu ve onu ok gibi dümdüz doğrultacağını söyledi. Bu gelişmeler karşısında Müsta'sım-Billâh endişelenmeye başladı, Moğollar'ın gücünü kabul ederek değerli hediyelerle Hülâgû'nun gönlünü almak istediye de artık son aşamada bunu başaramadı.

Hemedan'da bulunan Hülâgû, halifeye bölge devletlerinden yardım ulaştırılmasını engelleyecek bütün tedbirleri aldıktan sonra 9 Rebülevvel 655'te (27 Mart 1257)

Bağdat'a doğru hareket etti. Ordunun Baycu Noyan kumandasındaki sağ kanada bağlı birliklerinin 10 Muharrem 656'da (17 Ocak 1258) Bağdat'ın kuzeybatısında Enbâr şehri yakınlarında karşılaştıkları Abbâsî kuvvetlerini bozguna uğratmalarından sonra Moğollar başka bir engelle karşılaşmadan Bağdat önelerine indiler ve şehri kuşattılar (15 Muharrem 656 / 22 Ocak 1258). İlk günlerde ailesini ve hazinesini yanına alarak bir gemiyle Basra'ya kaçması mümkün olduğu halde kendisine dokunulmayacağı inancıyla şehirde kalan Müsta'sım-Billâh 4 Safer 656 (10 Şubat 1258) tarihinde üç oğluyla beraber teslim oldu. Hülâgû önce onu hoş karşıladı ve hâlâ çarpışmakta olan askerlerine ve halka artık direnmelerini ve silâhlarını bırakmalarını söylemesini istedi. Tellâlar varısıyla yapılan bu çağrı üzerine çatışmalar sona erdi. Fakat bu defa Moğollar'ın katliamı başladı ve farklı rivayetlere göre bir hafta, bir ay veya kırk gün süreyle halkın hepsi yaşlı, kadın, çocuk demeden öldürüldü; şehir tamamen yağma ve tahrip edildi. Kaynaklarda, daha sonra şehre giren Hülâgû'nun ceset kokusu yüzünden şehirde fazla kalamadığı, nehrin önce kan, ardından atılan kitaplar sebebiyle mürekkep renginde aktığı gibi rivayetler yer almaktadır (ayrıca bk. BAĞDAT; HÜLÂGÜ). Müsta'sım-Billâh işkenceyle hazinesinin yeri söyletildikten sonra öldürüldü (20 Muharrem 656 / 27 Ocak 1258). Müsta'sım-Billâh'ın ölümüyle Bağdat Abbâsî halifeliği tarihe karıştı. Üç yıl sonra Memlük Sultanı I. Baybars, Müsta'sım'ın amcası Ahmed b. Muhammed'i el-Müstansır-Billâh unvanıyla Kahire'de halife ilân etti. Böylece Abbâsî hilâfeti yeniden kurulmuş oldu.

Kaynaklar, Müsta'sım'ın kişiliği ve yöneticilik vasıfları hakkında genellikle olumsuz bilgiler içermektedir. Ancak onun döneminde de Bağdat'ta canlı bir ilmî ve edebî hayat yaşandığı söylenebilir. Halife hat sanatının meşhur ismi Yâkût el-Musta'sımî'yi himaye etmiştir. Onun imar faaliyetleri arasında kayda değer olanlar da ilme ve edebiyata yöneliktir. Bağdat'ta hilâfet sarayının yanına yaptırılan karşılıklı iki binadan oluşan ve Hizânetü'l-Musta'sım-Billâh adıyla anılan kütüphane bunların başında gelir. Safiyyüddin el-Urmevî'nin burada çalıştığı, halifenin emriyle bazı kitapları istinsah ettiği, kütüphanenin anahtarlarının da kendisinde durduğu bilinmektedir. Müsta'sım-Billâh, 1 Ramazan 654'te (22 Eylül 1256) Medine'de çıkan bir yangında büyük ölçüde tahrip olan Mescid-i Nebevî'yi yenilemeye başlamış, fakat Mo-